

જાણીતા સાહિત્યકાર અને કેળવણીકાર મોહનલાલ બાભાઈદાસ પટેલનો જન્મ પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત)માં થયો હતો. તેઓ કડી કેળવણીમંડળની સંસ્થામાં આચાર્ય હતા. ગુજરાતી સાહિત્યમાં લઘુકથાના આરંભક અને પુરસ્કર્તા તરીકે જાણીતા છે. ગુજરાત સરકારે શ્રેષ્ઠ શિક્ષક એવોર્ડથી નવાજ્યા હતા. સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ પ્રદાન માટે અનેક એવોર્ડ મળ્યા છે.

‘પ્રત્યાલંબન’, ‘ઝાકળમાં સૂરજ ઊગે’ એમના લઘુકથાસંગ્રહો છે. ‘બંધન’, ‘ડેડ એન્ડ’, ‘હાસ્ય મર્મર’, ‘લાંછન’ તેમની નવલકથાઓ છે. ‘ગુડ મોર્નિંગ, અમેરિકા’ એમનો પ્રવાસગ્રંથ છે. ‘મોપાસાંની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ’ એમનું અનુવાદનું પુસ્તક છે. ‘ટૂંકી વાર્તા : મીમાંસા’ એમનો વિવેચનગ્રંથ છે.

એમની ચોટદાર લઘુકથાઓમાંની ‘ઠેસ’ લઘુકથામાં એક ‘સિચ્યુએશન’ છે- પુત્રવધૂ બજારમાંથી ખરીદેલા કાપડના પીસ સાસુને બતાવે છે. સાસુનું ઊર્મિતંત્ર એથી ક્ષુબ્ધ થાય છે. સાસુ અતીતની ઘટના તરફ ખેંચાય છે. આખા વેકેશન દરમિયાન કાલાં ફોલીને ભેગાં કરેલાં નાણાંમાંથી દીકરી કોલેજમાં પહેરવા માટે મનપસંદ કાપડ લઈ આવી ત્યારે પોતે દીકરીને કહ્યું હતું. ‘કાલાંની રકમ તો તારી ફી અને ચોપડીઓ માટે હતી અને તું આ શું લઈ આવી?...તને ભણાવવાની છે. મોટીને પરણાવવાની છે. ઘરના ખર્ચ કાઢવાના છે. આપણને આવો વૈભવ ન પોસાય, બેટા!’ પુત્રવધૂએ કાપડના પીસ બતાવવા માંડ્યા ત્યારે ગમગીન બની ગયેલી સાસુના મનમાં આ વાત પડઘાતી હતી : ‘દીકરી બિચારી પહેલી વાર કોલેજમાં પહેરવા સારું કાપડ લઈ આવી, અને મૂઈ હું એ જીરવી ન શકી.’

1. ઠેસ

પુત્રવધૂ બજારમાંથી કાપડ ખરીદી લાવી અને સાસુને ઉમળકાભેર બતાવી રહી હતી. થોડીવાર સુધી કાપડના જુદા જુદા પીસ બતાવ્યા પછી વહુએ જોયું કે, સાસુના ચહેરા પર પ્રસન્નતાની કોઈ મહોર અંકિત થતી નથી. એટલે એણે કહ્યું : ‘આમાંથી કોઈ પીસ ન ગમ્યો, મમ્મી?’

સાસુએ જાત સંભાળી લીધી અને કહ્યું : ‘કેમ ન ગમે? બધું કાપડ સરસ છે.’

વહુને સાસુના શબ્દોમાં રણકાર જણાયો નહિ એટલે એણે બધા પીસ સંકેલી લીધા અને એમને કબાટમાં મૂકતાં મનોમન બોલી : ‘કોણ જાણે શું છે તે કાપડની વાતમાં જ એમનું મોઢું ચડી જાય છે.’

દીકરો ઘણું કમાતો હતો. ગરીબીના કપરા દિવસો કમુબહેન માટે હવે ભૂતકાળ બની ગયા હતા. ઘરમાં સુખસગવડનાં સાધનોની ઘણી ખરીદી થતી હતી. એ જોઈને કમુબહેન રાજી થતાં, પણ વહુ જ્યારે મોંઘું કાપડ લઈ આવતી ત્યારે એમનું મોઢું પડી જતું. એવે સમયે એમને એક વખત દીકરીની આંખમાં ડગકી ગયેલાં આંસુ યાદ આવી જતાં. દીકરીએ ઉનાળાના વેકેશનમાં રાત-દિવસ કપાસનાં કાલાં ફોલીને મજૂરીની સારી રકમ એકઠી કરી હતી. જૂનમાં કોલેજ ઊઘડે એ પહેલાં એ આ રકમનું કાપડ ખરીદી લાવી અને હોંશે હોંશે માને બતાવવા લાગી.

કાપડ ગમવા ન ગમવાની વાત બાજુએ રહી. માએ કહ્યું : ‘કાલાંની રકમ તો તારી ફી અને ચોપડીઓ માટે હતી અને તું આ શું લઈ આવી? આવું મોંઘું કાપડ આપણને પોસાય? તને ભણાવવાની છે, મોટીને પરણાવવાની છે, ઘરના ખર્ચ કાઢવાના છે, આપણને આવો વૈભવ ન પોસાય, બેટા!’

માની વાત સાચી હતી. એની મજૂરીની કમાણી પર ઘર નભતું હતું, એ દીકરી સમજતી હતી. એટલે તો એનો ઉત્સાહ એકાએક પાણીના તરંગની જેમ વિસર્જિત થઈ ગયો અને એની આંખમાં આંસુ તગી રહ્યાં.

વહુ જ્યારે મોંઘું કાપડ ખરીદી લાવતી, ત્યારે કમુબહેન રાજી તો થતાં પણ એમની સ્મૃતિમાં દીકરીવાળો પ્રસંગ તાજો થઈ આવતો અને એમનું મન બોલી ઊઠતું : ‘દીકરી બિચારી પહેલી વાર કોલેજમાં પહેરવા સારું કાપડ લઈ આવી, અને મૂઈ હું એ ન જીરવી શકી!’

હેયાની આ એક ઠેસ કમુબહેનના ચહેરા ઉપર રાજીપો લાવવા ન દેતી. વહુ આ ક્યાંથી જાણે?

રૂઢિપ્રયોગ

મોઢું ચઢી જવું (અહીં) અણગમો વ્યક્ત કરવો મોઢું પડી જવું ઝંખવાણા પડી જવું

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) પુત્રવધૂ સાસુને ઉમળકાભેર શું બતાવી રહી હતી ?
- (2) વહુએ બધા પીસ કેમ સંકેલી લીધા ?
- (3) સાસુને જુદા જુદા પીસ જોતાં કોણ યાદ આવ્યું ?

2. નીચેના પ્રશ્નનો સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

‘ઠેસ’ લઘુકથાના શીર્ષકની યોગ્યતા વિશે નોંધ લખો.

2. ઘા

જનક ત્રિવેદી

(જન્મ : 10-6-1944, અવસાન : 29-1-2007)

સાહિત્યકાર જનકરાય નંદલાલ ત્રિવેદીનો જન્મ રાજકોટ જિલ્લાના કોઠી ગામે થયો હતો. એમણે ઈન્ટર આર્ટસ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો. સ્ટેશન માસ્ટર તરીકે તેમણે પોતાની સેવાઓ આપી હતી. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી એમના વાર્તાસંગ્રહ ‘બાવળ વાવનાર અને બીજી વાતો’ને પારિતોષિક (1995) પ્રાપ્ત થયું હતું. ‘નથી’ નામે એક નવલકથા પણ તેમણે લખી છે. વાર્તા તેમજ નિબંધ માટે તેમને સન્માન એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયો હતો.

ઘરઆંગણામાં ચોમાસામાં ઊગી નીકળેલા ઘાસને સાફ કરવામાં નાયકની કોદાળીનું પાનું સ્વર્ગસ્થ પત્નીનાં પગલાંની છાપમાં ઊતરી જાય છે - સિચ્યુએશન આટલી.

અગાઉના ચોમાસામાં ઘર આગળ ઊગી નીકળેલા ઘાસને સાફ કરતી વખતે ભીની માટીમાં પગ ખૂંપી જવાને લીધે માટી સુકાયા પછી બીબારૂપ બની ગયેલું પગલું એક સાવ ક્ષુલ્લક સ્થિતિ.

એ પગલામાં કોદાળીનું પાનું ઊતરી જતાં પ્રગટેલું સિચ્યુએશન નાયકના ચિત્તમાં ભારે ક્ષોભનું કારણ બની રહ્યું, અને રચાઈ એક પાણીદાર મોતી જેવી લઘુકથા.

પાછળ આંગણામાં ચોમાસા પછી ઊગી આવેલા ઘાસ અને સુકાઈ ગયેલા કીચડવાળી ઊબડખાબડ જમીન જોઈ નિશીથે કહ્યું,- ‘બાપુજી! આ ઘાસ કઢાવીને જમીન થોડી સરખી કરાવી થોડા વધુ ફૂલછોડ રોપીએ તો કેમ?’

મને પણ પીળચટું ઘાસ મનમાં ગમતું નહોતું. ગયા ચોમાસે આંગણામાં પાણી ભરાઈ કીચડ થઈ ગયો હતો. નિશીથની બાએ ફરિયાદ કરેલી - ‘આ કીચડ ઉપર રેતી-કાંકરીની ભરતી ક્યારે કરાવશો? રોજ મારા પગ કીચડકીચડ થઈ જાય છે!’ પણ ભરતી કરાવવાનું મને સૂઝ્યું જ નહોતું. નિશીથની બા હતી ત્યારે ચોમાસા પછી ફળીની સાફસૂફી કરી, ક્યારાઓ સરખા કરતી, પણ આજ છએક મહિના થયા, તોયે આંગણું અવાવરું પડ્યું છે.

મેં કહ્યું - ‘કરાવી લઈશું. અરે, હું જ કરી નાખીશ...! તારાં છોકરાં રમાડવા સિવાય મારે બીજું કામેય શું છે!’ એકાદ માસ પહેલાં જ નિશીથ બદલી કરાવી ઘરે રહેવા આવી ગયો હતો.

થોડા દિવસો એમ જ ચાલ્યા ગયા. મને અમસ્તું જ થયું- ‘નિશીથ કરી નાખે તો સારું.’ પણ નિશીથને આંગણું યાદ આવ્યું જ નહિ. એટલે આજે હું જ કોદાળી લઈ આંગણામાં ઘાસ અને ઊબડખાબડ હતું ત્યાં જઈ ઊભો. મેં કોદાળીનો પહેલો ઘા કરી જમીન તરફ જોયું. ગારામાં સુકાઈ ગયેલા એક પગલા મધ્યેથી ચીરતું કોદાળીનું પાનું જમીનમાં ઊંડું ઊતરી ગયું હતું.

(ગુજરાતી લઘુકથા ‘સંચય’માંથી)

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :
 - (1) નિશીથે ઘાસ કઢાવીને શું રોપવાનું કહ્યું ?
 - (2) આંગણું શાથી અવાવરું પડ્યું હતું ?
 - (3) કોદાળીનું પાનું કોના પગલા વચ્ચેથી ઊંડું ઊતરી ગયું છે ?
2. નીચેના પ્રશ્નનો સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

‘ઘા’ લઘુકથાના શીર્ષકની યોગ્યતા વિશે નોંધ લખો.

વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ

- શાળાના મેદાનમાંનું નકામું ઘાસ દૂર કરો, મેદાન સમતલ બનાવો.
- બચત પ્રવૃત્તિની આદત કેળવો.

શિક્ષકપ્રવૃત્તિ

- મોહનલાલ પટેલ લઘુકથાઓ મેળવીને કહો.
- ધરમસિંહ પરમારની ‘કોતરેલી કાણો’ લઘુકથા સમૂહ મેળવીને વિદ્યાર્થીઓને કહો.

